

Кориштење вриједносних папира за кауцију у мостоградњи Врбаске бановине

Оригинални научни чланак

Жељко Савановић

Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, Босна и Херцеговина
zeljko.savanovic@ff.unibl.org

У раду се анализира употреба вриједносних папира за кауцију у мостоградњи Врбаске бановине и изводе закључци на основу објављених и необјављених историјских извора и доступне литературе. Ријеч је о: 2,5% обвезница државне ренте за ратну штету, 7% обвезница инвестиционог зајма од 1921. године, 4% обвезница за ликвидацију аграрних односа у Босни и Херцеговини, 6% обвезница у корист одштете за беглучке земље у Босни и Херцеговини, као и обвезницама Привилеговане аграрне банке Краљевине Југославије.

Кључне ријечи:

мостови, мостоградња, лицитација, кауција, вриједносни папири, Врбаска бановина, Краљевина Југославија

The use of securities for deposit in the bridge construction of Vrbas Banovina

Željko Savanović

University of Banja Luka, Faculty of Philosophy, Bosnia and Herzegovina
zeljko.savanovic@ff.unibl.org

The participants (bidders) in the auction for the bridge construction of Vrbas Banovina did not use money as a guarantee for the execution of the affected work, but securities: 2.5% state rent bonds for war damage, 7% investment loan bonds from 1921, 4% bonds for the liquidation of agrarian relations in Bosnia and Herzegovina, 6% bonds for compensation for refugee countries in Bosnia and Herzegovina and bonds of the Privileged Agrarian Bank. The greater supply of securities than their demand was the reason that their market value was significantly lower than the nominal value. Regardless of the fact that their market value was reduced, when they were put up for bail at auctions, they were worth as much as their dinar amount was. Securities allowed entrepreneurs without enough money to acquire them at a favorable price, borrow with or without a certain interest, participate in auctions, get a job and become a contractor.

Key words:

bridges, bridge construction, bidding, bail, securities, Vrbas Banovina, Kingdom of Yugoslavia

Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, на основу Закона о називу и подјели Краљевине на управна подручја, 1929. године промијенила је име у Краљевина Југославија. Административно-територијална подјела земље на 33 области, установљена 1922. године, замијењена је подјелом на девет бановина, од којих је једна Врбаска бановина, са сједиштем у Бањој Луци (*Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 1929, p. 1; Kosier, 1931, p. 23; Petranović, 1981, p. 101). На основу Закона о банској управи у Врбаској бановини организована је Банска управа, подијељена на седам одјељења. У надлежности Техничког (петог) одјељења били су: пројектовање, грађење и одржавање свих државних путева и мостова у Бановини, као и путева и мостова дотадашњих обласних самоуправа, надзор над пројектовањем недржавних путева и мостова. Техничко одјељење имало је своје одјељке у Бањој Луци, Приједору, Јајцу, Бихаћу и Дервенти. Одјељење је било подређено Министарству грађевина, које је представљало највишу управну и надзорну власт за изградњу свих јавних и јавној употреби намијењених путева, мостова, зграда, хидротехничких објеката и електро-машинских постројења (*Službene novine Kraljevine Jugoslavije*, 1930, p. 25). Одлуком Министарства грађевина 1937. године основан је Технички одјељак у Тешњу за срезове: добојски, маглајски, теслићки и тешањски. Технички одјељак при Среском начелству у Дервенти остао је надлежан за дервентски, градачачки и грачанички срез (*ARSBL*, 1937с).

Држава и бановина имале су надлежност над изградњом важнијих мостова (на државним и бановинским путевима) у Краљевини Југославији. Иницијатори за градњу мање важних мостова често су била села и општине којима је мост био потребан. Подносили су молбе за добијање помоћи од Краљевске банске управе, уз образложења о свом материјалном стању и навођења разлога за неопходност изградње моста. Краљевска банска управа давала је помоћ, уколико је било средстава у буџету, а у супротном, издвајање средстава планирано је за буџет наредне године.

Градњи моста преко водотока претходиле су одређене активности: преглед обале и корита водотока, геодетско снимање одабраног градилишта, утврђивање висине значајнијих водостаја (мале, средње, велике и ванредно велике воде), истраживање земљишта на градилишту, испитивање и утврђивање осталих значајних чинилаца (пад водотока, водостај ломљења леда, потребе пролажења испод моста). Ваљано прикупљени подаци омогућавали су израду добрих пројеката, као и изградњу квалитетних мостова. Пројектовање мостова у Краљевини Југославији обављано је углавном у организацији Министарства грађевина, у техничким одјељењима, а пројектни задаци мањег обима у теренским техничким одјељцима (PaHOR, 1975, p. 313). Поједине пројекте правиле су приватне пројектне фирме и предузимачи, од којих су многи били инжињери. Тако је за пријављивање на лицитацију за израду моста преко ријеке Саве код Босанске Градишке један од услова био да интересенти приложе и пројекте будућег моста. Лицитација је одржана

10. октобра 1937. године у Рачунско-економском одјељењу Министарства грађевина у Београду, на којој су учествовале четири фирме са приложених 18 пројеката (АЈ, 1938). За типске жељезне мостове постојали су фабрички планови за монтирање и бојење са специјалним условима и техничким прописима, детаљима за коловоз, упутствима за вођење надзора и формуларима за састављање предрачуна (ARSBL, 1931c). Оглас лицитације за оправку и градњу малих мостова на сеоским путевима, потоцима и рјечицама често се није ни слао ван територија општине. Те мостове углавном су градили локални мајстори. За изградњу моста у Косној (општина рујевачка, срез Двор) оглас је стављен на општину, на све крчме, трговине и српске земљорадничке задруге, а упућен је и старјешинама Косне, Гвозденског, Рујевца, Мајдана, Гага и Љубине (ARSBL, 1931b).

Званично гласило Краљевске банске управе Врбаске бановине представљао је Службени лист Врбаске бановине, који је почео излазити у децембру 1929. године. Међутим, појавом Врбаских новина у децембру 1932. године, Службени лист Врбаске бановине престао је да излази као самостално издање, поставши додатак Врбаских новина (Stojnić, 2006, pp. 121–124, 143–149), у којем су објављивани огласи лицитација за новоградњу и поправка мостова. Огласи већих лицитација слати су Огласном одјељењу Агенције Авала А. Д. у Београду, које је било задужено за објављивање огласа у Службеним новинама Краљевине Југославије. (ARSBL, 1930c). Уколико је оглас расписивао одјељак, он га је обавезно слао сусједним одјељцима и свим политичким и општинским властима на подручју одјељка, а објављиван је и у локалним новинама, ако су постојале (ARSBL, 1930b).

У многим мјестима (Дервента, Приједор (ARSBL, 1932d), Босанска Крупа (ARSBL, 1933d), Босанска Дубица (ARSBL, 1933e) и др.) огласи су постављани на огласну таблу или су проглашавани посредством телала. Општине, одјељци, среска начелства, градска поглаварства и сви они који су добијали оглас писмено потврђивали су пријем огласа. Потврдом су обавјештавали поштиљаоца да су га огласили на уобичајен начин (стављањем на огласну таблу и посредством телала). Интересенти су огласом обавјештавани о мјесту и времену одржавања лицитација, о мјесту за преглед погодбених докумената и услова, о цијени откупа.

За скупље и веће мостове огласи су слати и у друге бановине. Тако је за мост преко Уне у Босанској Крупи пријем огласа потврдило Техничко одјељење Моравске бановине у Нишу (ARSBL, 1932f). Оглас је изложен на огласним таблама техничких одјељења: Дравске бановине у Љубљани (ARSBL, 1932e), Приморске бановине у Сплиту (ARSBL, 1932g), Зетске бановине у Цетињу (ARSBL, 1932h) и Дринске бановине у Сарајеву (ARSBL, 1932i). Послат је Министарству грађевина, Техничким одјељцима у: Бањој Луци, Бихаћу, Приједору, Дервенти и Јајцу; Службеним новинама у Београду, Службеном листу Врбаске бановине и Техничком листу Загреб; среским начелствима,

градским општинама и предузимачима у Бањој Луци (ARSBL, 1932j). Огласи лицитација из других бановина, који су стизали у Техничко одјељење у Бањој Луци, углавном су се односили на велике мостове, попут дрвеног моста преко Уне у Костајници (ARSBL, 1932k), моста краља Петра преко ријеке Неретве у Мостару, за који су „надметачи“ морали израдити и пројекат (ARSBL, 1934g). Оглас је стављан на огласну таблу у згради Банске управе а препис огласа достављан је свим техничким одјељцима у Бановини (ARSBL, 1932k).

Понуде за лицитацију прихватане су само од оних предузимача „који су посједовали увјерење о подобности Министарства грађевина за учествовање на државним лицитацијама, доказе о плаћеном порезу за текуће тромјесечје и потврду о положеној кауцији“. Увјерење да је предузимач (молитељ) удовољио својој пореској дужности, према до тада разрезаном и расписаном порезу, издавано је у пореској управи. „Надметачи“ су прилагали још и увјерење Инжињерске или Занатске коморе. Лицитациона комисија је на основу приложених докумената утврђивала подобност „надметача“ за учешће на лицитацији. Оферти, по правилу, подношени су „запечаћени црвеним воском са утиснутим иницијалима надметача и непосредно од истог или од његовог овлаштеног пуномоћника или од надлештва, ако га је оно који дан раније примило, но ипак неотворени“. На завоју оферта морало је да буде јасно написано за који је посао понуда и од којег је понуђача (име и презиме или назив фирме) (*Opšti uslovi za javne građevinske radove i nabavke*, 1927, p. 2). Понуде са одређеном таксом предаване су запечаћене, углавном до 11 сати на дан лицитације (ARSBL, 1930a).

За сигурност извршења погођеног посла „надметачи“ су били дужни да на реверс положи кауцију одређеној државној благајни, најдаље до десет сати прије подне (по канцеларијском сату) на дан одржавања лицитације и то: за предрачунске суме до 1.000.000 динара 10% за домаће, а 20% за стране предузимаче, на вишак преко 1.000.000 динара предрачунске суме 5% за домаће, а 10% за стране предузимаче (*Opšti uslovi za javne građevinske radove i nabavke*, 1927, p. 2).

Краљевина Југославија највише је трговала са Њемачком, Италијом, Аустријом и Чехословачком. У Југословенском извозу 1929. године на првом мјесту била је Италија са учешћем 24,88%, на другом Аустрија са 15,63%, на трећем Њемачка са 8,52% и на четвртном Чехословачка са 5,38%. Године 1930. распоред земаља у извозу остао је исти: Италија (28,31%), Аустрија (17,68%), Њемачка (11,66%), Чехословачка (8,20%). Сљедеће године Италија је задржала прво мјесто (24,97%), Чехословачка је доспјела на друго (15,49%), Аустрија је потиснута на треће (15,15%), а Њемачка на четврто мјесто (11,31%). Италија је и 1932. године у извозу била прва (23,07%), Аустрија се вратила на друго мјесто (22,13%), Чехословачка је била трећа (13,17%), а Њемачка четврта (11,28%). Године 1933. Аустрија је била прва (21,66%), Италија друга (21,48%), Њемачка трећа (13,93%), Чехословачка четврта (10,84%). Италија

је 1934. године заузимала водећу позицију (20,57%), Аустрија је била друга (16,36%), Њемачка трећа (15,41%) и Чехословачка четврта (11,28%). Њемачка је 1935. године заузела прво мјесто (18,65%), Италија је била друга (16,68%), Аустрија трећа (14,32%), Чехословачка четврта (13,40%). Прва држава из које се највише увозило 1929. године је била Чехословачка (17,50%), друга је била Аустрија (17,43%), трећа Њемачка (15,64%) и четврта Италија (10,84%). Сљедеће године Чехословачка је задржала водећу позицију (17,59%), Њемачка је била друга (17,55%), Аустрија трећа (16,82%) и Италија четврта (11,25%). Године 1931. Њемачка је заузимала прву позицију (19,28%), друга је била Чехословачка (18,18%), треће и четврто мјесто задржале су Аустрија (15,21%) и Италија (10,29%). Идуће године распоред је остао исти: Њемачка (17,71%), Чехословачка (16,63%), Аустрија (13,43%), Италија (12,66%). Аустрија је 1933. године била прва земља југословенског увоза (16,07%), Италија друга (15,92%), Њемачка трећа (13,16%), а Чехословачка четврта (12,19%). Године 1934. прво мјесто заузимала је Италија (15,51%), друго Њемачка (13,92%), треће Аустрија (12,37%), четврто Чехословачка (11,69%). Њемачка се 1935. године вратила на прво мјесто (16,16%), друга је била Чехословачка (13,97%), трећа Аустрија (11,92%) и четврта Италија (10,02%) (Statistički godišnjak, 1934, p. 196–198; Statistički godišnjak, 1936, pp. 178–179; Lukač, 1980, p. 169; Vinaver, p. 1987, 163; Kosić, 2019, p. 107; Ilić, 2020, p. 109). Италија је извршила инвазију на Етиопију у октобру 1935. године. Лига народа ју је прогласила агресором и увела је против ње економске санкције. Првенствено због економских санкција југословенски извоз у Италију је знатно смањен. Југославија је нашла излаз у повећању извоза у Њемачку. (Milak, 1987, pp. 143–144). То ју је довело до веће зависности од њемачког тржишта. За задовољење сопствених потреба, Њемачкој су биле неопходне југословенске сировине, храна и крмиво (Hadži-Jovančić, 2022, p. 19, 46). Југословенски извоз на њемачко тржиште и увоз њемачке напредне технологије допринијели су индустријализацији и модернизацији њене економије (Hadži-Jovančić, 2022, p. 191). Водећу позицију у спољној трговини Југославије Њемачка је задржала до напада ње и њених савезница на Југославију, априла 1941. Извоз у Њемачку 1936. године износио је 23,74%, затим се 1937. године смањио на 21,70%. Године 1938. повећао се на 35,94%, а затим 1939. године опао на 31,92%. Увоз из Њемачке стално је растао. Године 1936. био је 26,68%, 1937. године 32,38%, 1938. године 32,52%, а 1939. године 47,68% (Statistički godišnjak 1940, 1941, pp. 234–235; Vinaver, 1976, pp. 420–421).

У мостоградњи Врбаске бановине није забиљежено учешће страних фирми, али је било њиховог интересовања. Током 1931. године када је Њемачка доспјела на прво мјесто у југословенском увозу и на четврто мјесто у извозу, она је показала и интерес за учешће у изградњи мостова и путева (Avramovski, 1999, p. 175). За учешће на лицитацији за подизање горњег строја моста у Отоци интересовала се једна белгијска фирма. Елијас Леви тражио је

„Специјалне услове и техничке прописе за монтирање гвоздених друмских мостова“ да би их на вријеме могао „превести и благовремено послати на штудирање својој кући у Лувену“ (ARSBL, 1931a).

Лицитација је одржавана увијек у радне дане, како би лицитанти могли предати кауцију надлежној благајни, која није радила недјељом. Предаја кауције могла се извршавати унапријед или на сам дан лицитације. Било је и случајева, као што показује примјер лицитације за израду моста преко ријеке Уне код Бихаћа, која је била заказана 15. маја 1934. године у недјељу. Фирма САРТИД тражила је разјашњење да ли ће се уопште одржати лицитација и како ће предати кауцију. Одговор Одјељења био је да кауцију могу предати у суботу, а Одјељење ће настојати да је Пореска управа прими у недјељу (ARSBL, 1934c). „Положена кауција при лицитацији и последња рата, као и остала имовина предузимача, служи као јемство за потпуно извршење уговора и она се сматрала као и сваки залог, на коју држава као и послодавац има прече право од свих других предузимачевих повјерилаца. На ову грађевинску кауцију држава није плаћала предузимачу никакав интерес, а купоне папира од вриједности, којима рок плаћања стигне, стављала је предузимачу на располагање у свако доба“ (Opšti uslovi za javne građevinske radove i nabavke, 1927, p. 2). За накнадне радове и лицитацију опет је полагана кауција и придодавана кауцији коју предузимач има већ положену.

За кауцију на лицитацијама углавном су кориштене обвезнице унутрашњих зајмова. Највећи унутрашњи зајам који је држава закључила био је 7% инвестициони зајам из 1921. године, закључен у номиналном износу од 500.000.000 динара, за поправку ратом оштећених и порушених жељезница, путева, мостова, тунела и пристаништа. (Kršev, 2007, pp. 179–180; Vesić, 2012, p. 331). „Саобраћај је требао да буде преудешен према новим већим захтјевима проширене и уједињене земље“ (Državni zajam, 1921, p. 1). Највећи дио инвестиција био је планиран за потребе жељезнице (360.000.000 динара) и то првенствено за потребе главне пруге Загреб–Београд–Цариброд (Vesić, 2012, p. 331). Зајам је закључен да би попунио дефиците у државним приходима и покрио најпрече инвестиционе радове у годинама 1921. и 1922/23. (Šećerov, 1926, p. 73). Предвиђена камата била је 7% и исплаћивала би се два пута годишње (15. март и 15. септембар), а амортизација би се извршила за 50 година било лутријским извлачењем обвезница, било њиховим откупом (Vesić, 2012, p. 331). Упис зајма до предвиђене суме од 500.000.000 динара није имао успјеха. Да први расписани зајам у новој држави не би остао неиспуњен, преостале обвезнице откупила је Народна банка (Vesić, 2012, p. 334).

Исте године када је закључен 7% инвестициони зајам расписан је и 4% зајам за ликвидацију аграрних односа у Босни и Херцеговини (Аграрни зајам), у номиналном износу од 130.000.000 динара. Обвезнице су подијељене лицима којима је одузета земља (Konstantinović, 1929, p. 500; Gnjatović, 1991, p. 134; Kršev, 2007, pp. 179–180). Пошто је та сума исплаћена до краја 1923.

године, подразумијевало се да је тиме ликвидирана финансијска страна укидања кметства у Босни и Херцеговини. Бивши феудалци сматрали су да им је за кметске земље дато сувише мало, па су осим повећања за беглучке земље, све одлучније тражили да им се накнадно исплати неки додатак и за кметске. Њиховом захтјеву коначно је удовољено Законом о измјенама и допунама закона, који се односи на аграрну реформу у Босни и Херцеговини од 12. августа 1933. године. Прописано је да им се за шуме, пашњаке и шикаре бивших кметских селишта, за које наводно раније није дата одштета, јер те површине нису имале одређену земљарину, исплати по 70 динара за дулум (1.000 m²) до укупне суме од 50.000.000 динара у обвезницама, чија ће камата тећи од 1. априла 1934. године. Касније је прописано да се те обвезнице амортизују за 40 година, почев од 1. априла 1935. године. Амортизација је предвиђена путем откупа на берзи, у случају да је курс динара нижи од номиналне вриједности, или путем лутријског извлачења, када курс достигне или пријеђе номиналну вриједност (Erić, 1958, pp. 441–442). На основу члана 16 Финансијског закона за 1936/37. годину требало је да се изда још номиналних 50.000.000 динара ових обвезница, које ће, за разлику од прве емисије са интересом од 4%, носити интерес од 6%, чиме би питање накнаде штете за одузету кметску земљу било у цјелини ликвидирано (Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije, 1939, p. 206; Gnjatović, 1991, p. 134.). Емисији и исплати обвезница приступљено је 1939. године на основу Правилника од 7. новембра 1938. године (Erić, 1958, p. 442; Vožić, 1960, p. 181).

Трећи унутрашњи зајам био је 2,5% државна рента за ратну штету. То је зајам за накнаду штете причињене ратом од 1914. године до 1918. године приватним лицима и установама. Држава је исплаћивала ову накнаду, према одређеном проценту, средствима која су пристизала из иностранства (АЈ, 1925). Овим зајмом плаћена је надокнада штете причињене ратом лицима и установама на територији предратних краљевина Србије и Црне Горе, као и „лицима која нису били поданици ових двију краљевина, али живе или су живјела дуж бојишта према Србији и Црној Гори“. На основу пријављених штета извршена је процјена штете од посебних органа. У одсуству финансијских могућности за накнаду штете у готовини, држава је оштећенима на основу пресуда специјалних судова за ратну штету издала обвезнице, које су носиле интерес 2,5% годишње. Осим камате од 2,5% годишње, обвезнице су власнику могле донијети и добитак на лутријском извлачењу серијских бројева (Konstantinović, 1929, p. 500; Knežević 1972, p. 222; Mirković 1958, p. 341). Емитовање обвезница почело је 1923. године и углавном је завршено 1925. године (Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije, 1939, p. 206). Трајање њиховог амортизовања предвиђено је за рок од 50 година, то јест до 1974. године (Konstantinović, 1929, pp. 500–501). Давале су и могућност њиховим имаоцима, до висине досуђене им надокнаде, да изврше набавку робе из држава осуђених на плаћање ратне штете и да је плате обвезницама прије

њиховог рока доспијећа на наплату, по њиховој номиналној вриједности (Konstantinović, 1929, p. 500; Kršev, 2007, p. 181). Трошкови отплате зајма за накнаду ратне штете пали су на терет државног буџета (Gnjatović, 1991, p. 136.).

Како би преглед унутрашњих емисија био потпун, требало би споменути и емисију 6% обвезница за финансијску ликвидацију одштете за беглучке земље у Босни и Херцеговини (Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije, 1939, p. 206). На основу Закона о финансијској ликвидацији одштета за беглучке земље у Босни и Херцеговини, од 14. септембра 1929. године, а за исплату досуђених одштета за одузете беглучке земље у износу преко 500 динара, издате су 6% обвезнице за финансијску ликвидацију одштета за беглучке земље у Босни и Херцеговини (Беглучки зајам) у номиналном износу од 150.000.000 динара. Почев од 1. јуна 1930. године, оне су пуштене у оптицај и тиме је држава била обавезна да плаћа интерес по доспјелим купонима, као и да у одређено вријеме исплаћује амортизоване обвезнице. Осим ове користи, обвезнице су доносиле својим имаоцима и бенефиције, предвиђене чланом 13. поменутог Закона: овим обвезницама признаје се „право да се могу купити за пупилне масе, полагати у кауцију, употријебити за фондове, задужбине и депозите код јавних благајница, признајући им све повластице, које уживају остале државне обвезнице“. Њих су као такве могле да примају у залогу (ломбардовати) Народна банка, Државна хипотекарна банка и Поштанска штедионица. Доношењем овог закона намјера законодавца није била да се оштећеним лицима, као накнада за одузете им беглучке земље издају само обвезнице, већ и да се ова лица користе свим оним бенефицијама, које њиховим имаоцима пружају ове обвезнице (ARSBL, 1930с).

Исплатом одштета за одузете беглучке земље у Дринској бановини је крајем новембра 1934. године била потпуно исцрпљена залиха 6% беглучких обвезница, те се није вршила исплата одштете све до маја 1935. године, када је Краљевска банска управа Врбаске бановине у Бањој Луци, по наређењу Министарства финансија, доставила Краљевској банској управи у Сарајеву 1.000.000 динара у беглучким обвезницама ради наставка исплате (Rodinis, 2010, p. 591). За беглучке обвезнице била је предвиђена емисија од 600.000.000 динара, а до 1938. године емитоване су четири транше у укупном износу од 533.646.000 динара (Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije, 1939, p. 206). Рок отплате био је 43 године (Gnjatović, 1991, p. 134).

Осим државних обвезница, предузимачи су за кауцију полагали и обвезнице Привилеговане аграрне банке. Банка је била акционарско друштво под контролом државе, основана у циљу да омогући пољопривреднику и пољопривреди добијање кредита под повољним условима (Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1929, p. 585). Она је настојала да земљорадника ослободи и од дотадашњих дугова, закључених под веома неповољним условима (Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije, 1939, p. 206), које су наго-

милали код акционарских банака и приватних лица. Ради добијања нових зајмова за исплату старих, земљорадници су стављали под хипотеку једине изворе своје егзистенције: зиратно земљиште, баште, повртњаке, ливаде, пашњаке, винограде, воћњаке, шуме (Gnjatović, 2013, p. 113). Кредите и зајмове банка је давала искључиво пољопривредницима, као и пољопривредним задружним кредитним организацијама, задругама, припомоћним закладама, аграрним заједницама и сличним установама. Од пољопривредних организација изузимале су се оне, које се по специјалним законима или по одредбама својих правила, нису могле задужити без посредовања својих централних установа. „Под пољопривредником подразумејавало се свако лице чији опорезовани доходак претежно произлази из пољопривреде“ (Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, 1929, p. 585–586; Pravilnik o pojedinim poslovima Privilegovane agrarne banke, 1931, p. 51).

Прве обвезнице унутрашњег зајма Краљевине СХС које су котиране на Београдској берзи биле су обвезнице 7% инвестиционог зајма (Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije, 1939, pp. 208–209). Прије него што су 1922. године обвезнице котиране на берзи појавили су се разни агенти који су покушали да их откупе од сопственика по веома ниским цијенама агитацијом о њиховој ненаплативости. Обвезнице овога зајма котиране су на Београдској берзи знатно више него обвезнице других унутрашњих зајмова, првенствено због високе каматне стопе. (Vesić, 2012, p. 335). Обвезнице су у 1924. години пале испод 70% њихове вриједности.

Котирање обвезница аграрног зајма Краљевине СХС почело је на Београдској берзи почев од 1923. године. Њихова почетна цијена била је само 28% од њихове номиналне вриједности. Ниска почетна цијена обвезница била је посљедица шпекулација чији су предмет биле оне до изношења на берзу, а и због општег пада цијена државних папира на берзи 1923. године (Gnjatović, 1991, p. 135; Vesić, 2012, pp. 328–329).

Обвезнице 2,5% државне ренте за ратну штету у тренутку издавања нису биле котиране на берзи, па су их имаоци, махом сељаци и сиромашни слојеви градског становништва, да би што прије дошли до пријекно потребне готовине, продавали далеко испод њихове номиналне вриједности. Због велике понуде на тржишту и мале камате цијена се кретала и испод 100 динара за обвезницу номиналне вриједности од 1.000 динара. Када су се појавиле на берзи 1923. године постале су једно од најуноснијих средстава шпекулације у рукама банкара, политичара и „пословних људи”, а највише београдских и загребачких банака (Isić, 1995, pp. 57–58; Vesić, 2012, pp. 329–330).

Када је народ распродао обвезнице будзашто и када су оне прешле у власништво банака и шпекуланата, њихова вриједност почела је да расте. Повјерење јавности у државне вриједносне папире је порасло и њихова вриједност се стабилизовала доносећи новим власницима огромну зараду (Mirkoović, 1958, p. 341; Knežević 1972, p. 222). Од 1928. до 1930. године вријед-

ност обвезница 7% инвестиционог зајма кретала се између 80% и 90% њихове номиналне вриједности, 4% аграрног зајма између 50% и 60% њихове номиналне вриједности, а 2,5% ренте за ратну штету између 40% и 50% њихове номиналне вриједности (Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije, 1939, pp. 208–209).

До опадања вриједности вриједносних папира дошло је поново 1929. године у вријеме почетка Велике економске кризе. Свјетска берзанска криза изазвала је 1931. године катастрофалан пад курса, државних и приватних хартија од вриједности на свим иностраним и домаћим берзама. Срозавање курса настављено је и у 1932. години. (Narodna privreda, 1933, pp. 4–5). Бројни власници жељели су да се што прије ослободе обвезница. Понуда је била већа од тражње, па је то довело до још већег пада њихове тржишне цијене. Ако се узме индекс 100 за 1926. годину, курс ратних репарација (бонови 2,5% ратне штете) износио је 1929. године 118,8, а крајем 1932. године 76,6. Курс 7% инвестиционог зајма 1929. године био је 104,7, а крајем 1932. године 70,2, док је курс 4% земљишне ренте износио 1929. године 101,7, а крајем 1932. године 59,3 (Filipović, 1988, p. 203). Обвезнице Беглучког зајма котиране су на берзи одмах по њиховом емитовању 1930. године. Њихова почетна цијена била је 74% од њихове номиналне вриједности (Gnjatović, 1991, p. 135; Vesić, 2012, pp. 328–329). Крајем 1932. године вриједност им се кретала око 35% њихове номиналне вриједности (Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije, 1939, pp. 208–209).

Средином 1933. године вриједност вриједносних папира на југословенским берзама почела је да расте (Narodna privreda, 1934, pp. 5–6). Према извјештају Министарства финансија, просјечни курсеви државних хартија од маја 1934. до маја 1938. године знатно су се повисили у процентима. Вриједност 7% обвезница инвестиционог зајма повећала се за 41,6%, а 2,5% обвезница државне ренте за ратну штету за 57,1%. Повећање је још више било код 4% обвезница за ликвидацију аграрних односа у Босни и Херцеговини и износило је 69%, а највише код 6% обвезница за оштету за беглучке земље у Босни и Херцеговини чак за 72,7%. (Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije, 1939, p. 208).

Без обзира што им је тржишна вриједност варирала, положени као кауција на лицитацијама, купони обвезница вриједили су онолико на колико је гласио њихов динарски износ. Предузимачи су на лицитацији прилагали једну или више врста обвезница.

У сачуваним историјским изворима углавном је наведено који вриједносни папири су кориштени за кауцију. Инжињер Хилмија Бешлагић из Бање Луке за израду армиранобетонског моста преко ријеке Жировац на путу Босански Нови – Двор, државном путу број 28, положио је на каси Пореске управе у Бањој Луци у „државним папирима износ од 48.000 у 6% беглучким обвезницама“ (ARSBL, 1933а). На државном путу број 30 за израду цјевастог пропу-

ста на каси Пореске управе у Дервенти фирма Брушија и син из Обреновца положила је 5.000 динара у обвезницама 2,5% ратне штете (ARSBL, 1939b). За израду дрвеног моста преко ријеке Јањ на бановинском путу број 136 у Мујџићима овлаштени цивилни инжињер и грађевински предузимач из Бање Луке Суљага Салихагић положио је код Пореске управе у Бањој Луци 6.000 динара у обвезницама Привилеговане аграрне банке и беглучким обвезницама (ARSBL, 1937a).

У мањем броју докумената уопште се не наводи која је врста вриједносних папира положена за кауцију, већ само количина у новцу. Фирма Антоновић А.Д. из Панчева за израду сталног моста преко ријеке Сане у Приједору положила је кауцију у хартијама од вриједности 138.000 динара у Пореској управи у Бањој Луци (ARSBL, 1939d). За оправку дрвених мостова и пропуста на бановинском путу број 13 Млиништа–Гламоч–Коричани предузимач Јован Новаковић из Герзова је код пореске управе у Јајцу положио кауцију у износу од 2.500 динара у хартијама од вриједности (ARSBL, 1939a). Предузимач Шпиро Сараџић из Пријаковаца за реконструкцију дрвеног моста преко потока Иванштанке у општини Драгочај „положено је код Пореске управе у Бањој Луци кауцију у износу од 2.000 динара која се састоји од државних папира од вредности да служи као гаранција за добро и солидно израђени посао” (ARSBL, 1940a). За измјену патоса на дрвеном мосту бановинског пута број 1. Босанска Дубица – Босанка Градишка предузимач Ешреф Мехмедбеговић из Дервенте је „на каси Пореске управе у Бањој Луци положио кауцију од 20.000 динара у вредносним папирима” 19. октобра 1940 (ARSBL, 1940c).

Осим навођења врсте вриједносних папира који су кориштени за кауцију, у већини сачуваних архивских докумената наводи се количина купона и њихова вриједност. На лицитацију за изградњу моста преко ријеке Санице на приступном путу ка жељезничкој станици Врхпоље, одржаној 11. марта 1936. године у канцеларији Техничког одјељења Краљевске банске управе у Бањој Луци, пријавио се само предузимач Бранко Фабић из Босанске Дубице. Он је донио доказ да је на име кауције положио пореској управи у Босанској Дубици 2.000 динара (четири пута по 500 динара) у обвезницама Привилеговане аграрне банке (ARSBL, 1936b). Милан Загорац предузимач из Котор Вароша је на лицитацији за оправку дрвених објеката на бановинском путу број 2 Нова Топола – Разбој – Србац – Босански Кобаш положио је 8.000 динара кауције на каси Пореске управе у Бањој Луци, од тога у обвезницама Привилеговане аграрне банке шест пута по 500 динара и 5.000 динара 2,5% ратне штете (ARSBL, 1938a). Ђуро Коврлија, предузимач из Приједора, на лицитацији за израду цјевастог пропуста на државном путу број 42 Кључ – Мркоњић Град био је најповољнији понуђивач са попустом од 19,25%. Он је положио кауцију на каси Пореске управе у Бањој Луци 12. јуна 1936. у вриједности од 7.000 динара, односно седам комада по 1.000 динара 2,5% ратне штете (ARSBL, 1936c).

Понекад су и за мање послове предузимачи полагали различите обвезнице. За довршење градње дрвеног моста преко ријеке Укрине у Кораћу Филип Хофман, предузимач из Дервенте, положио је кауцију у вриједности од 7.500 динара, коју су чиниле четири врсте обвезница: инвестиционог зајма, ратне штете, аграра и Привилеговане аграрне банке (ARSBL, 1934e).

Поједина предузећа, која су у бановини изводила веће радове, имала су и положену кауцију у већој вриједности. Тако је Грађевинско предузеће Шимић из Брода на Сави имало код Техничког одјељења у Бањој Луци положене кауције обвезница 2,5% ратне штете за разне послове оправке и прављења мостова и пропуста у вриједности од 129.000 динара (ARSBL, 1932a). За мост преко ријеке Саве код Босанске Градишке инжињер Албрехт Хелфман из Загреба имао је положену кауцију на каси Министарства грађевина у Београду у номиналним обвезницама ренте ратне штете 1.261.000 динара (ARSBL, 1941a).

Предузимачи су понекад положене обвезнице замијењивали другим обвезницама у истој вриједности, мада у сачуваним документима не постоје подаци о разлозима те замјене. Инжињер и предузимач Иван Глац из Бање Луке положио је 4. августа 1937. на име кауције у Пореској управи у Бањој Луци 10.000 динара у беглучким обвезницама (два пута по 5.000 динара) за израду армирано-бетонског моста на путу Бихаћ – Личко Петрово Село (ARSBL, 1937b). У међувремену он је ту кауцију замијенио са једном обвезницом од 10.000 динара 2,5% ратне штете (ARSBL, 1939c). Милан Марић, предузимач из Пожаревца, на лицитацијама у Врбаској бановини као најјефтинији понуђач углавном је добијао послове монтирања мостовних жељезних конструкција. За монтирање моста преко Унца у Дрвару Марић је подигао 80% заложене кауције у државним обвезницама 2,5% ратне штете, а остатак од 20% замијенио је новом кауцијом од 2.500 динара обвезница Привилеговане аграрне банке (ARSBL, 1933b). Марић је углавном за кауцију полагао 2,5% обвезнице ратне штете (пренос конструкције за мост преко ријеке Уне у Отоци од жељезничке станице у Отоци до градилишта (ARSBL, 1933c), за монтирање моста преко ријеке Уне у Босанској Крупи (ARSBL, 1934h), те за монтирање, бојење и израду коловоза типског жељезног моста преко ријеке Врбање код Котор Вароша (ARSBL, 1936a) и др.).

Предузимачи без довољног броја обвезница позајмљивали су их. За мост преко ријеке Врбање Фрањо Микуш, предузимач из Бање Луке, положио је вриједносне папире као кауцију и то обвезнице 7% инвестиционог зајма, у вриједности од 7.500 динара, и 6% беглучких облигација, у вриједности од 11.000 динара. Те папире, чији је власник био Никола Стојаковић трговац из Добоја, Микуш је „преко адвоката др Димитрије Закића уступио у пуно власништво“ Стојаковићу „да их може подићи када престану важити као кауција“ (ARSBL, 1932c). Микуш је за изградњу моста код Ребровачке цркве имао код Пореске управе положену кауцију у суми од 88.000 динара, коју су чинила три

комада 4% државних аграрних обвезница и 17 комада 6% државних аграрних беглучких обвезница (ARSBL, 1934a). За изградњу армиранобетонског моста преко Врбање имао је положених 50 комада 4% државних аграрних облигација по 1.000 динара. Обвезнице, на Микушову молбу, Пореска управа је требало да изручи „на руке власнику Асимбегу Алибеговићу из Дервенте или његовом опуномоћенику др Стевану Мољевићу, адвокату у Бањој Луци“ (ARSBL, 1934b). Јакоб Валтер из Ердевика тражио је враћање положене кауције у обвезницама ратне штете, коју је његов син Фердинанд Валтер положио. Обвезнице је узео за сина из Занатске банке и од приватних лица на зајам, с тим да на исте плаћа камату од 4%. „Оне су лежале положене већ 34 мјесеца а разлог је што није било обезбијеђеног кредита за одраду посла“. Лежање обвезница са каматом много га је коштало. Повјериоци су од њега потраживали обвезнице, пошто су се бојали да положене обвезнице неће бити замијењене за нове. Он је тражио враћање обвезница да би их могао вратити власницима. Тиме би се спасио већих трошкова и неугодности. Бојао се „да не дочека, да га људи који су му у нужди помогли сматрају непоштеним човјеком и уз то и да га туже“ (ARSBL, 1934d). Кауцију за оправку мостова и пропуста на општинском путу Прибинић–Шњеготина положио је предузимач Милан Загорац на благајни Пореске управе у Котор Варошу 9. марта 1936. у хартијама у вриједности 3.500 динара. Пошто је „коладирајућа комисија исправно примила извршени посао“, кауција је враћена полагачу, а на руке власнику обвезница Милану Новаковићу, трговцу из Котор Вароша (ARSBL, 1940d). За израду бетонских колобрана и зиданих банкина на државном путу број 45 Фрањо Лончарић из Бање Луке је „положио кауцију на каси Пореске управе у Бањој Луци у вриједности од 8.500 динара и то 6.000 у 2,5% обвезницама ратне штете и 2.500 динара акција аграрне банке“ (ARSBL, 1934f). Уступницом је послѣ годину дана овластио Техничко одјељење да након што „вриједносни папири изврше своју јамчевну задаћу“ буду уступљени Божидару Јовићу, трговцу из Бање Луке. Јовић је Лончаревићу 1934. године „дао на зајам да се њима послужи као са кауцијом“ вриједносне папире које „није био у стању да их врати“, те му је „за компензацију за њих“ Лончаревић уступио своје вриједносне папире (ARSBL, 1934a).

На купоне папира од вриједности, који су стигли на наплату, могла се ставити забрана исплате, уколико су њихови власници имали дуговања према другим лицима, а ова их преко надлежних органа потраживала. Тако је Срески суд у Кључу забранио Техничком одјељку у Јајцу да „обвезнице ратне штете изручи Инжењеријском предузећу Покрет из Београда“, које их је као кауцију депоновало код њега. Одјељак је морао обвезнице послати суду на депоновање, а разлог је дуг од 20.000 динара, који је трговац из Кључа Ђорђе Млађеновић потраживао од Покрета (ARSBL, 1932b). Ради наплате дуга у корист Шумске управе у Мркоњић Граду за неплаћене бановинске и државне таксе за испоручени пијесак, шљунак и камен за израду бетонских

колобрана и зидних банкина на државном путу 45 Фрањо Лончарић остао је дужан 1541 динар. Лончарић је у међувремену умро. Пошто је кауција за овај посао била уступљена трговцу Јовићу, наложено је да се наплати из „посла перманирања објеката на државном путу број 42“. Кауција је „дозначена у депозит Среском суду у Бањој Луци ради осигурања шумској управи у Мркоњић Граду“ (ARSBL, 1940b).

* * *

Захваљујући овом истраживању у могућности смо да закључимо да су на лицитацији у мостоградњи Врбаске бановине као кауција кориштени вриједносни папири, а не новац. Ријеч је о четири врсте обвезница унутрашњих зајмова (2,5% државне ренте за ратну штету, 7% инвестиционог зајма од 1921. године, 4% за финансијску ликвидацију аграрних односа у Босни и Херцеговини, 6% за финансијску ликвидацију одштете за беглукче земље у Босни и Херцеговини), као и о обвезницама Привилеговане аграрне банке Краљевине Југославије. Тржишна цијена вриједносних папира варира је и бивала је мања од износа њихове номиналне вриједности. Главни разлог ниског курса обвезница била је њихова знатно већа понуда од потражње. Без обзира на околност што се на берзама њихов курс стално мијењао, положени као кауција на лицитацијама, купони обвезница имали су вриједност њиховог динарског износа. Због овога вриједносни папири су имали велики значај, јер су омогућавали предузимачима без довољно новца да их набаве по повољној цијени, да их позајме бесплатно или уз одређену камату, да учествују на лицитацијама, добију одређене послове и буду извођачи радова.

Литература

Скраћенице

ARSBL – Архив Републике Српске Бања Лука

AJ – Архив Југославије

KBU – Краљевска банска управа

KBUVB – Краљевска банска управа Врбаске бановине

ТО – Техничко одјељење

AJ. (1925). fond br. 70, fascikl br. 457–737, Ministarstvo finansija, Generalna direkcija državnih dugova, Kuponi obveznica lutrijske 2,5% državne rente za ratnu štetu, Beograd 4. 4. 1925.

AJ. (1938). fond br. 81, fascikl br. 3, Ministarstvo građevina, Izrada mosta preko reke Save kod Bosanske Gradiške i mosta preko reke Tise kod Žablja, Beograd 26. 2. 1938.

ARSBL. (1930a). KBUVB, V–27/158, dok. br. 3196/30, Tehnički odeljak Bihać, Oglas, Mostogradnja na putu Bos. Novi – Bihać od željeznog betona otvora 3 i 4 metra, Bihać 20. 2. 1930.

ARSBL. (1930b). KBUVB, V–27/158, dok. br. 8721/30, Tehnički odeljak pri sreskom načelstvu u Bihaću, Kraljevskoj banskoj upravi Vrbaske banovine, Tehničkom odjeljenju u Banjoj Luci, Mostogradnja na putu Bos. Novi – Bihać u km 57+040, 56+800 i 27+760 od željeznog betona otvora 3 i 4 metra, Dostava licitacionih dokumenata, Bihać 24. 3. 1930.

ARSBL. (1930c). KBUVB, V–27/159, dok. br. 11245/31, Tehnički odeljak u Bihaću, Agenciji Avala u Beogradu, Bihać 21. 6. 1930.

ARSBL. (1930d). KBUVB, III–2, dok. br. 67, Ministarstvo poljoprivrede, KBUVB Poljoprivredno odjeljenje, Beograd 11. 7. 1930.

ARSBL. (1931a). KBUVB, V–27/159, dok. br. 13512/31, Elias Levi, Tehničkom odjeljenju KBUVB, Beograd 27. 6. 1931.

ARSBL. (1931b). KBUVB, V–27/170, br. 17952/35, Opština Rujevačka, Oglas dražbe, Rujevac 29.6.1930, Za tačan prepis jamči Opština rujevačka, Rujevac 27. 6. 1931.

ARSBL. (1931c). KBUVB, V–27/161, dok. br. 996/32, Ministar-

- stvo građevina, KBUVB, Dostavljanje građevinskih planova i uslova za građenje mostova na državnim putevima, Beograd 5. 11. 1931.
- ARSBL. (1932a). KBUVB, V–27/162, dok. br. 1662/33, Šimić, KBUVB Tehničko odeljenje B. Luka, Brod na Savi 28. 1. 1932.
- ARSBL. (1932b). KBUVB, V–27/161, dok. br. 5172/32, Sreski sud u Ključu, Odluka, Ključ 6. 2. 1932.
- ARSBL. (1932c). KBUVB, V–27/160, dok. br. 12786/32, Inž. Mikuš, KBUVB, Banja Luka 5. 3. 1932.
- ARSBL. (1932d). KBUVB, V–27/159, dok. br. 23707/31, Gradsko poglavarstvo u Derventi, KBUVB TO u Banjoj Luci, Derventa 2. 5. 1932.
- ARSBL. (1932e). KBUVB, V–27/159, dok. br. 23707/31, KBU Dravske banovine, Kraljevski banski upravi v Banji Luki, Ljubljana 2. 5. 1932.
- ARSBL. (1932f). KBUVB, V–27/159, dok. br. 23707/31, KBU Moravske banovine TO, KBUVB TO, Niš 3. 5. 1932.
- ARSBL. (1932g). KBUVB, V–27/159, dok. br. 23707/31, KBU Primorske banovine KBU Tehničko odeljenje V Banja Luka, Oglas licitacije, Potvrda prijema, Split 6. 5. 1932.
- ARSBL. (1932h). KBUVB, V–27/159, dok. br. 23707/31, KBU Zetske banovine, KBUVBTO Izrada donjeg stroja mosta preko rijeke Une u Bos. Krupi, Cetinje 7. 5. 1932.
- ARSBL. (1932i). KBUVB, V–27/159, dok. br. 23707/31, KBU Drinske banovine TO u Sarajevu, KBUVB, Izrada donjeg stroja mosta preko Une u Bos. Krupi, Sarajevo 10. 5. 1932.
- ARSBL. (1932j). KBUVB, V–27/160, dok. br. 9574/32, Oglas licitacije za izradu donjeg stroja mosta preko Une u Bosanskoj Krupi, Banja Luka 31. 8. 1932.
- ARSBL. (1932k). KBUVB, V–27/161, dok. br. 19022/32, KBUVB, KBU Savske banovine u Zagrebu, Gradnja drvenog mosta preko rijeke Une u Kostajnici, Banja Luka 19. 12. 1932.
- ARSBL. (1933a). KBUVB, V–27/187, dok. br. 7303/40, Protokol 3. ofertalne licitacije za izradu armirano-betonskog mosta preko rijeke Žirovac na državnom putu broj 28 na putu Bosanski Novi – Dvor, Banja Luka 2. 1. 1933.
- ARSBL. (1933b). KBUVB, V–27/167, dok. br. 20104/34, Preduzimač Milan Marić digao je staru, a predao je novu kauciju za montiranje mosta, Banja Luka 21. 2. 1933.
- ARSBL. (1933c). KBUVB, V–27/163, dok. br. 13074/33, Tehnički odeljak u Bihaću, Izvještaj o izvršenoj ekspediciji triju gvozdanih konstrukcija mosta preko reke Une u Otoci, Bihać 21. 8. 1933.
- ARSBL. (1933d). KBUVB, V–27/157, dok. br. 17792/35, Poglavarstvo Bos. Krupa, KBUVB TO, Bosanska Krupa 22. 9. 1933.
- ARSBL. (1933e). KBUVB, V–27/157, dok. br. 17792/35, Opština bosanskodubička u Bosanskoj Dubici, KBUVB TO, Banja Luka 25. 9. 1933.
- ARSBL. (1934a). KBUVB, V–27/164, dok. br. 5721/34, Načelnik TO, Kolaudacija, Gradnja mosta kod Rebrovačke crkve sa pristupnim putevima, Banja Luka 14. 4. 1934.
- ARSBL. (1934a). KBUVB, V–27/189, dok. br. 20117/40, Ustunica, Banja Luka 11. 7. 1935.
- ARSBL. (1934b). KBUVB, V–27/166, dok. br. 13591/34, Franjo Mikuš Poreskoj upravi u Banjoj Luci, Ing. Franjo Mikuš preduzimač iz Banje Luke moli da se papiri koji leže kao kaucija izruče vlasniku gospodinu Asimu Alibegoviću iz Dervente, Banja Luka 17. 4. 1934.
- ARSBL. (1934c). KBUVB, V–27/165, dok. br. 11088/34, Srpsko akcionarsko rudarsko-topioničarsko industrijsko društvo, KBUVB TO Banja Luka, Beograd 25. 6. 1934.
- ARSBL. (1934d). KBUVB, V–27/166, dok. br. 19735/34, Walter Jakob iz Erdevika banu Vrbaske banovine, Erdevik 13. 7. 1934.
- ARSBL. (1934e). KBUVB, V–27/171, dok. br. 3141/36, Protokol 2. ofertalne licitacije za dovršenje drvnog mosta preko rijeke Ukrine kod sela Koraće, Banja Luka 18. 7. 1934.
- ARSBL. (1934f). KBUVB, V–27/189, dok. br. 20117/40, Protokol 1. ofertalne licitacije za izradu betonskih kolobrana i zidanih bankina na državnom putu 45, Banja Luka 24. 7. 1934.
- ARSBL. (1934g). KBUVB, V–27/166, dok. br. 16045/34, Oglas licitacije za izradu mosta Kralja Petra preko rijeke Neretve u Mostaru, Split 14. 9. 1934.
- ARSBL. (1934h). KBUVB, V–27/166, dok. br. 13606/34, KBUVB TO, Peta privremena situacija i obračun za montažu, bojenje i izradu kolovoza tipskog gvozdenog mosta preko Une u Bosanskoj Krupi, Bihać 4. 11. 1934.
- ARSBL. (1936a). KBUVB, V–27/184, dok. br. 14931/39, Protokol 1. ofertalne licitacije za montiranje, bojenje i izradu kolovoza tipskog gvozdenog mosta preko rijeke Vrbanje kod Kotor Varoši, Banja Luka 17. 2. 1936.
- ARSBL. (1936b). KBUVB, V–27/175, dok. br. 5817/37, Protokol 2. ofertalne licitacije za gradnju mosta preko rijeke Sanice na prilaznom putu ka željezničkoj stanici Vrhpolje, Banja Luka 11. 3. 1936.
- ARSBL. (1936c). KBUVB, V–27/185, dok. br. 19640/39, Protokol 1. ofertalne licitacije za izradu cevastog propusta na državnom putu broj 42 Ključ – Mrkonjić Grad, Banja Luka 15. 6. 1936.
- ARSBL. (1937a). KBUVB, V–27/190, dok. br. 1416/41, Protokol 2. ofertalne licitacije za novogradnju drvenog mosta preko rijeke Janj u Mujadžićima, Banja Luka 30. 6. 1937.
- ARSBL. (1937b). KBUVB, V–27/185, dok. br. 19556/39, Protokol 1. ofertalne licitacije za izradu armirano-betonskog mosta na putu broj 10 Bihać – Petrovo Selo Ličko, Banja Luka 4. 8. 1937.
- ARSBL. (1937c). KBUVB V–9/36, dok. br. 22911/37, KBUVB Tehničko odeljenje, Banja Luka 16. 9. 1937.
- ARSBL. (1938a). KBUVB, V–27/185, dok. br. 21327/39, Protokol 2. ofertalne licitacije za opravku drvenih objekata na putu broj 2 Nova Topola – Raznoj Srbac – Bosanski Kobaš, Banja

- Luka 8. 8. 1938.
- ARSBL. (1939a). KBUVB, V–27/184, dok. br. 426/37, Protokol o superkolaudovanju za opravku drvenih mostova i propusta na banovinskom putu broj 13 Mliništa–Glamoč–Koričani, Jajce 12. 6. 1939
- ARSBL. (1939b). KBUVB, V–27/190, dok. br. 598/41, Protokol 1. ofertalne licitacije za izradu cevastog propusta u km 207216 na državnom putu broj 30, Derventa 5. 8. 1939.
- ARSBL. (1939c). KBUVB, V–27/185, dok. br. 19556/39, Nalog za povrat kaucije, Banja Luka 20. 9. 1939.
- ARSBL. (1939d). KBUVB, V–27/185, dok. br. 24654/39, KBUVB, Banja Luka 6. 12. 1939.
- ARSBL. (1940a). KBUVB, V–27/186, dok. br. 2546/40, Protokol superkolaudovanja, Banja Luka 31. 1. 1940.
- ARSBL. (1940b). KBUVB, V–27/189, dok. br. 20117/40, Franjo Lončarić, Naplata duga od dinara 1641 iz položene kaucije, Banja Luka 27. 9. 1940.
- ARSBL. (1940c). KBUVB, V–27/191, dok. br. 5710/41, Protokol druge ofertalne licitacije za izmenu patosa na drvenom mostu u km 89+116 banovinskog puta broj 1 kod Bos. Gradiške, Banja Luka 19. 10. 1940.
- ARSBL. (1940d). KBUVB, V–27/189, dok. br. 19706/40, Opravka mostova i propusta na opštinskom putu Pribinić–Šnjegotina, Nalog za povrat kaucije preduzimaču, Banja Luka 23.10.1940.
- ARSBL. (1941a). KBUVB, V–27/192, spisi bez broja, Odobrenje kolaudacije izrade mosta sa navozima na državnom putu broj 45 Banja Luka – Virovitica preko rijeke Save kod Bosanske Gradiške, Beograd 25. 1. 1941.
- Avramovski, Ž. (1999). Jugoslovensko-nemački odnosi do 1941. In Đ. Piljević (Ed.), *Jugoslovenska država 1918–1941* (pp. 173–185). Institut za savremenu istoriju.
- Becić, I. (2012). *Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije: 1918–1941*. Institut za savremenu istoriju.
- Božić, Lj. (1960). *Agrarna politika sa osnovima zemljoradničkog zadugarstva*. Veselin Masleša.
- Državni zajam. (1921, septembar 6). *Narodno jedinstvo*, 182.
- Erić, M. (1958). *Agrarna reforma u Jugoslaviji (1918–1941. god)*. Veselin Masleša.
- Filipović, F. (1988). Mala antanta. Socijalno-ekonomsko-politički prikaz. In *Sabrana dela* (Vol. 13, pp. 129–317). Institut za savremenu istoriju.
- Gnjatović, D. (1991). *Stari državni dugovi. Prilog ekonomskoj istoriji Srbije i Jugoslavije: 1862–1941*. Ekonomski institut.
- Gnjatović, D. (2013). *Privilegovana agrarna banka. Prilog istoriji poljoprivrednog kredita Srbije: 1936–1937*. Udruženje banaka Srbije.
- Hadži-Jovančić, P. (2022). *Treći rajh i Jugoslavija. Ekonomija straha, 1933–1941*. Društvo za urbanu istoriju.
- Ilić, S. (2020). Neopravdana nada. Robna razmena Jugoslavije i uvećanog Trećeg rajha: 1938–1939. godine. *Analiz Pravnog fakulteta u Beogradu*, 3. 103–128.
- Isić, M. (1995). *Seljaštvo u Srbiji: 1918–1925*. Institut za noviju istoriju Srbije.
- Knežević, Đ. (1972). Ekonomske prilike u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca neposredno posle prvog svetskog rata. In Z. Krnić (Ed.), *Drugi kongres KPJ* (pp. 215–226). Historijski institut Slavonije.
- Konstantinović V. S. (1929). Državni dugovi. In *Jubilarni zbornik života i rada Srba, Hrvata i Slovenaca: 1918–1928*. (II deo, pp. 404–501). Matica živih i mrtvih SHS.
- Kosier, Lj. (1931). Vrbaska banovina. In *Almanah banovina. Vrbaska banovina (u dodatku: Vardarska banovina i Zetska banovina)* (pp. 23–28). Centralni presburo pri Predsedništvu Vlade.
- Kršev, B. (2007). *Finansijska politika Jugoslavije (1918–1941)*. Prometej.
- Lukač, D. (1980). Privredna ekspanzija Nemačke prema jugoistoku Evrope: 1933–1937. *Balkanica*, XI. 162–177.
- Milak, E. (1987). *Italija i Jugoslavija: 1931–1937*. Institut za savremenu istoriju.
- Ministarstvo finansija Kraljevine Jugoslavije: 1918–1938. (1939). *Ministarstvo finansija*.
- Mirković, M. (1958). *Ekonomika historija Jugoslavije*. Ekonomski pregled.
- Narodna privreda u 1933. godini. (1934). Narodna banka Kraljevine Jugoslavije.
- Narodna privreda u četvrtom tromesečju 1934. (1935). Narodna banka Kraljevine Jugoslavije.
- Opšti uslovi za javne građevinske radove i nabavke. (1927). *Ministarstvo građevina*.
- Pahor, M. (1975). Projektantske organizacije. In V. Kos (Ed.), *Ceste i mostovi u Hrvatskoj* (pp. 313–318). Republički fond za ceste i potpisnici sporazuma o finansiranju i korištenju.
- Petranović, B. (1981). *Istorija Jugoslavije: 1918–1978*. Nolit.
- Pravilnik o pojedinim poslovima Privilegovane agrarne banke A. D. (1931). *Vreme A. D.*
- Rodin, A. (2010). *Izveštaj o situaciji u Drinskoj banovini: Građa za proučavanje političkih, kulturnih i socijalno-ekonomskih pitanja iz prošlosti Bosne i Hercegovine (1932–1935)* (Knj. 2). Historijski institut Sarajevo.
- Službene novine Kraljevine Jugoslavije. (1929, oktobar 4). Zakon o nazivu i podeli Kraljevine na upravna područja. Br. 232.
- Službene novine Kraljevine Jugoslavije. (1930, januar 18). Zakon o ustrojstvu Ministarstva građevina i njegove spoljne službe. Br. 13.
- Službene novine Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. (1929, april 22). Zakon o Privilegovanoj agrarnoj banci. Br. 94.
- Statistički godišnjak 1932. (1934). Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije.

Statistički godišnjak 1934–1935. (1936). Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije.

Statistički godišnjak 1940. (1941). Državna štamparija.

Stojnić, B. (2006). *Štampa i štamparije u Banjaluci (do 1941)*. Arhiv Republike Srpske.

Šećerov, S. (1926). *Naše Finansije: 1918–1925*. Izdavačka knjižnica Napredak.

Vinaver, V. (1976). *Jugoslavija i Mađarska: 1933–1941*. Institut za savremenu istoriju,

Vinaver, V. (1987). *Svetska ekonomska kriza u Podunavlju i nemački prodor: 1929–1934*. Institut za savremenu istoriju.